Η ΔΙΑΔΟΣΙΣ ΤΗΣ ΕΞΑΒΙΒΛΟΥ ΤΟΥ ΑΡΜΕΝΟΠΟΥΛΟΥ ΕΙΣ ΤΟΝ ΣΛΑΒΙΚΟΝ ΚΟΣΜΟΝ *

Εἰς μνήμην
Μιχαὴλ Λάσκαρι
(1903 - 1965)

Ἡ Ἐξάβιβλος εἶναι ἡ τελευταία χρονολογικῶς βυζαντινὴ ἰδιωτικὴ νομοθετικὴ συλλογή, συντεθεῖσα τῷ 1345 εἰς Θεσσαλονίκην ὑπὸ τοῦ πανσεβάστου νομοφύλακος καὶ κριτοῦ αὐτῆς Κωνσταντίνου Ἁρμενοπούλου[1]. Παρὰ τὰς ἐκ πρώτης ὄψεως ἀτελείας της —ὁ Zachariae τὴν ἐχαρακτήρισε magere Compilation[2]—, ἡ Ἐξάβιβλος κατὰ τὴν μεταβυζαντινὴν περίοδον ἐξεδόθη, μετεφράσθη εἰς διαφόρους γλώσσας, παρεφράσθη εἰς τὴν νεοελληνικὴν καὶ διεδόθη εὐρύτατα εἰς τὴν Δ. καὶ Κ. Εὐρώπην, Γεωργίαν[3], Ρωσίαν,

---

* Ἑλληνικὴ μετάφρασις ἀνακοινώσεως γενομένης εἰς τὸ συμπόσιον «Slavjanskie Kul'tur'i i Balkan'i», συγκληθὲν ἐν Βάρνᾳ (15-20. IX. 1975).

1. Βλ. τὴν τελευταίαν χρονολογικῶς περὶ τοῦ βίου καὶ ἔργου τοῦ Ἁρμενοπούλου μελέτην ὑπὸ Κ. Γ. Πιτσάκη εἰς: Κωνσταντίνου Ἁρμενοπούλου, Πρόχειρον Νόμων ἢ Ἐξάβιβλος, ἐπιμέλεια: Κωνσταντῖνος Γ. Πιτσάκης, Ἀθήνα (Δωδώνη. Βυζαντινὰ καὶ νεοελληνικὰ κείμενα, 1)1971, σ. ζ'-ρια'.

2. Dr. E. Zachariä, Reise in den Orient in den Jahren 1837 und 1838. Über Wien, Venedig, Florenz, Rom, Neapel, Malta, Sicilien und Griechenland nach Saloniki, dem Berge Athos, Konstantinopel und Trapezunt. Mit einer Charte des Berges Athos, Heidelberg 1840, σ. 134. Τὰς δυσμενεῖς περὶ τῆς Ἐξαβίβλου κρίσεις ὁ Zachariae εἶχεν ἤδη διατυπώσει εἰς προγενέστερα τοῦ περιηγητικοῦ ἔργα του. Εἶναι χαρακτηριστικὸν ὅμως ὅτι μολονότι ἐγνώριζε πλέον ἐκ τοῦ ταξιδίου του εἰς τὰς ἑλληνικὰς χώρας τὴν λαμπρὰν πρακτικὴν συμβολὴν τῆς Ἐξαβίβλου εἰς τὴν ἀπονομὴν τοῦ δικαίου, ἐπέμενεν ἐπὶ τῶν ἐκπεφρασμένων ἀπόψεων. Παρομοίας ἀντιλήψεις περὶ τῆς Ἐξαβίβλου ἀνευρίσκομεν εἰς ἕτερον θεωρητικόν, τὸν ρωμαϊστὴν C. G. Bruns, ἐν* «Holzendorfs Encyclopädie», B. I, 1882, σ. 154, ἔνθα ἡ καταστᾶσα κλασσικὴ ρῆσις «...ein kläglicher Auszug aus den Auszügen der Auszüge». Παράθεσιν συγγραφέων ἐξενεγκόντων κρίσεις περὶ τῆς Ἐξαβίβλου, βλ. εἰς Κ. Τριανταφυλλοπούλου, Ἡ Ἐξάβιβλος τοῦ Ἁρμενοπούλου καὶ ἡ νομικὴ σκέψις ἐν Θεσσαλονίκῃ κατὰ τὸν δέκατον τέταρτον αἰῶνα, Θεσσαλονίκη (ΙΜΧΑ, 34) 1960, σ. 19, σημ. 19.

3. Κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ 17ου αἰῶνος ὁ πρῖγκιψ Βαχτάνγκ ἔθεσεν ἐν ἰσχύι κώδικα νόμων, ἀπαρτιζόμενον ἐκ διατάξεων βυζαντινῆς, ρωσικῆς καὶ ἀρμενικῆς προελεύσεως. Μεταξὺ αὐτῶν ἁπαντοῦν ἀποσπάσματα τῆς Ἐξαβίβλου, ὡς τμήματα τῆς Κριτῶν προκαταστάσεως ἢ περὶ δικαιοσύνης, βλ. τὴν ἔκδοσιν τῶν βυζαντινῆς προελεύσεως διατάξεων ὑπὸ T. M. Bregadze, Grečeskoe Pravo iz Uloženija Carja Vahtanga VI, Tbilisi (Akademija Nauk Gruzinskoj S.S.R.) 1964, (τὸ βιβλίον αὐτὸ ἐξεδόθη εἰς γεωργιανὴν γλῶσσαν· ἐνταῦθα παραθέτω τὸν εἰς ρωσικὴν παράτιτλόν του).

Παραδουναβίους Ἡγεμονίας, Μ. Ἀσίαν καὶ Βαλκανικὴν Χερσόνησον[1]. Εἰς τὰς δύο τελευταίας περιοχάς, ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 18ου αἰῶνος, ὅτε ἤρξατο ἡ ἐπέκτασις τῆς δικαστικῆς δικαιοδοσίας τῆς Ἐκκλησίας, ἡ Ἐξάβιβλος ἐχρησιμοποιήθη, ἰδίως εἰς τὴν νεοελληνικὴν παράφρασιν τοῦ Ἀλεξίου Σπανοῦ (α' ἔκδ. Βενετία 1744), ὑπὸ τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ μεικτῶν δικαστηρίων τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως διὰ τὴν ἐπίλυσιν τῶν δικαστικῶν διαφορῶν τοῦ πολυεθνικοῦ ποιμνίου του, ὑπερισχύσασα τοῦ ἐν χρήσει Νομοκάνονος τοῦ Μανουὴλ Μαλαξοῦ[2]. Ἀδήριτος ἀνάγκη μεταφράσεώς της εἰς τὴν γλῶσσαν τῶν εἰς τὸν Οἰκουμενικὸν Θρόνον ὑπαγομένων Βουλγάρων[3] καὶ Σέρβων δὲν ὑφίστατο, διότι ἡ ἐπίσημος γλῶσσα τῶν δικαστηρίων τῆς Ἐκκλησίας καί, συγχρόνως, ἡ πλέον διαδεδομένη εἰς τὴν Χερσόνησον τοῦ Αἵμου ἦτο ἡ ἑλληνική.

Παρά, λοιπόν, τὰς ἀντιρρήσεις διαπρεπῶν θεωρητικῶν τοῦ κύρους ἑνὸς Zachariae περὶ τὴν ἀξίαν τῆς Ἐξαβίβλου, ὀφειλομένας εἰς τὴν χρησιμοποίησιν ὡς μέτρου συγκρίσεως τῶν προγενεστέρων αὐτῆς αὐτοκρατορικῶν κωδικοποιήσεων, πρωτίστως τῶν Βασιλικῶν[4], ἡ Ἐξάβιβλος ἐπεβίωσε τοῦ Βυζαντίου, ἰσχύσασα ὡς συλλογὴ ζῶντος δικαίου εἰς διαφόρους χώρας μέχρι πρὸ ὀλίγων δεκαετιῶν. Ἐκτὸς αὐτοῦ ἐχρησιμοποιήθη καὶ ὡς μέσον ἐθνικῆς καὶ πολιτιστικῆς ἑνότητος[5]. Τοῦτο συνέβη εἰς τοὺς Σέρβους. Εἴπομεν ὅτι ἀνάγκη μεταφράσεώς της εἰς τὴν σερβικὴν διὰ τοὺς Σέρβους τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας δὲν ὑφίστατο. Ὑφίστατο ὅμως διὰ τοὺς Σέρβους τῆς ἀψβουργικῆς μοναρχίας, ὑπαγομένους εἰς τὴν ὀρθόδοξον Ἀρχιεπισκοπὴν

---

1. Βλ. Κ. Γ. Πιτσάκη, ἔ.ἀ., σ. ξβ'-οθ', πγ'-ρια'. Πρβλ. H. E. Troje, Graeca leguntur. Die Aneignung des byzantinischen Rechts und die Entstehung eines humanistischen Corpus Iuris Civilis in der Jurisprudenz des 16. Jahrhunderts, Köln-Wien (Böhlau Verlag. Forschungen zur neueren Privatrechtsgeschichte, 18)1971, σ. 233, σημ. 2· 244-246.

2. Περὶ τῆς δικαιϊκῆς πολιτικῆς τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου βλ. Ν. Ι. Παντα-ζοπούλου, Ἐκκλησία καὶ δίκαιον εἰς τὴν Χερσόνησον τοῦ Αἵμου ἐπὶ τουρκοκρατίας, «Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς Σχολῆς Νομικῶν καὶ Οἰκονομικῶν Ἐπιστημῶν Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης», τ. 8(1960-1963), [Μνημόσυνον Περικλέους Βιζουκίδου], σ. 685-775.

3. Ὁ Ν. Ι. Πανταζόπουλος, ἔ.ἀ., σ. 721, ἀναφέρει, κατὰ πληροφορίαν τοῦ N. Todorov, ὅτι ἡ Ἐξάβιβλος μετεφράσθη εἰς τὴν βουλγαρικὴν γλῶσσαν καὶ ἐξεδόθη ἐν Πετρογκράτστᾳ τῷ 1775. Ἡ πληροφορία αὕτη δὲν ἀνταποκρίνεται εἰς τὴν πραγματικότητα. Προφανῶς πρόκειται περὶ ταυτίσεως μὲ τὴν πρώτην ἔκδοσιν τῆς ρωσικῆς μεταφράσεως, γενομένην ἐν Πετρουπόλει (Petrograd) τῷ 1831.

4. Βλ. Κ. Γ. Πιτσάκη, ἔ.ἀ., σ. να'-νγ'.

5. Τὴν πολιτιστικὴν σημασίαν τοῦ ἔργου τοῦ Ἀρμενοπούλου διὰ τὴν ἑλληνικὴν δικαιϊκὴν παράδοσιν, ἀναλύει ὁ Ν. Ι. Πανταζόπουλος, Κωνσταντῖνος Ἀρμενόπουλος, νομοφύλαξ καὶ κριτὴς Θεσσαλονίκης, «Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς Σχολῆς Νομικῶν καὶ Οἰκονομικῶν Ἐπιστημῶν Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης», τ. 6 (1952), [Τόμος Κωνσταντίνου Ἀρμενοπούλου ἐπὶ τῇ ἑξακοσιετηρίδι τῆς Ἐξαβίβλου αὐτοῦ (1345-1945)], σ. 499 κ.ἑ.

τῶν Καρλοβικίων. Οὗτοι ἐπιέζοντο πολιτιστικῶς ἀπὸ ξένα πρὸς τὴν ἐθνικήν των παράδοσιν πρότυπα. Ἐπίσης, παρὰ τὸ προνομιακόν των καθεστώς, ἀντιμετώπιζον τὴν ἀντίδρασιν τῆς ρωμαιοκαθολικῆς ἐκκλησίας, ἰδίως τοῦ ἑλληνορρύθμου στοιχείου της[1]. Διὰ τοὺς Σέρβους τῆς Αὐστρίας ἡ μετάφρασις τῆς Ἑξαβίβλου ἀπετέλει, ἐν τῷ μέτρῳ τῶν δυνατοτήτων της, τὸ δικαιϊκὸν ἐγχειρίδιον διὰ τοῦ ὁποίου ἐπετυγχάνοντο: α) περαιτέρω χρῆσις κοινῶν μέσων παραδοσιακῆς πολιτιστικῆς συμπορεύσεως μὲ τοὺς ὁμοεθνεῖς τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, β) ἀνασύνδεσις μὲ τὸ ἱστορικόν των παρελθόν, καὶ δὴ μὲ τὸ ἐπηρεασμένον ὑπὸ τοῦ βυζαντινοῦ δικαίου Zakonik τοῦ τσάρου Στεφάνου Δουσάν, γ) ἑρμηνεία διαφόρων θεσμῶν τοῦ ἐν χρήσει Svetosavski nomokanon (Krmčija τοῦ Ἁγίου Σάββα Νεμάνια), δ) διεύρυνσις τῶν δικαιϊκῶν των πηγῶν, καὶ ε) ἀπόκτησις εὐσυνόπτου νομοθετικῆς συλλογῆς, βαινούσης παραλλήλως πρὸς τὸ ρωμαϊκὸν δίκαιον, ὡς τοῦτο ἴσχυεν εἰς τὴν αὐτοκρατορίαν τῶν Ἁψβούργων.

Ἡ σερβικὴ μετάφρασις ἐξεπονήθη ὑπὸ τοῦ λογίου κληρικοῦ Petar Vitković[2]. Οὗτος ἐγεννήθη εἰς τὴν πόλιν Eger (σερβ. Jegar, ἑλλ. Ἔγγρη) τῆς Οὐγγαρίας τῷ 1754. Εἰς τὴν γενέτειράν του ἐδιδάχθη τὰς σλαβικὰς γλώσσας καὶ φιλολογίαν ὑπὸ τοῦ Ἀθανασίου Popović καὶ ἐπεράτωσε τὰς ἐγκυκλίους σπουδὰς εἰς τὸ γυμνάσιον τῶν π. Ἰησουϊτῶν. Κατόπιν μετέβη εἰς Βιέννην καὶ ἐνεγράφη εἰς τὸ πανεπιστήμιον ἵνα σπουδάσῃ φιλοσοφίαν καὶ φιλολογίαν. Εἰς τὴν αὐστριακὴν πρωτεύουσαν ἐγνωρίσθη καὶ στενῶς συνεδέθη μὲ τὸν ἐκ τῶν πρωταγωνιστῶν τοῦ σερβικοῦ διαφωτισμοῦ Δοσίθεον Obradović, ἀπὸ τὸν ὁποῖον ἐδιδάχθη τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ ἐμυήθη εἰς τὴν μελέτην τῶν Ἑλλήνων κλασσικῶν. Τὴν 1η Νοεμβρίου 1774 ἐχειροτονήθη διάκονος καὶ τὴν 21ην τοῦ αὐτοῦ μηνὸς πρεσβύτερος εἰς τὸ Eger. Εἰς τὴν ἰδιαιτέραν πατρίδα του παρέμεινεν ἀπὸ τοῦ 1776 μέχρι τοῦ 1803, ὅτε μετετέθη εἰς τὴν ἐνορίαν τῆς Βούδας[3], ἔνθα ἀπέθανε μετὰ πενταετίαν (24 Ἰανουαρίου 1808). Ὁ Vitković ἦτο λίαν πεπαιδευμένος καὶ κάτοχος πλουσίας βιβλιοθήκης. Ἐγνώριζε τὴν λατινικήν, γερμανικὴν καὶ οὐγγρικήν, ὀλίγα ἰταλικά, τὰς δὲ σλαβικὰς γλώσσας καὶ τὴν ἑλληνικὴν εἰς βαθμὸν ἄριστον. Ἡ-

1. Ἐκ τῆς πλουσιωτάτης σχετικῆς βιβλιογραφίας, βλ. Dj. Slijepčević, Istorija Srpske Pravoslavne Crkve, τ. II, München 1966, σ. 140 κέ.

2. Περὶ τοῦ βίου καὶ τοῦ ἔργου του, βλ. D. Ruvarac, Petar Vitković, paroh budimski, «Arhiv za Istorija Srpske Pravoslavne Karlovačke Mitropolije», g. 1, br. 2 (1911), σ. 17 κέ.· M. Kostić, Dositej Obradović u istoriskoj perspektivi XVIII i XIX veka, Beograd (Srpska Akademija Nauka, posebna izdanja, kn. CXC, Istoriski Institut, kn. 2) 1952, σ. 58-59.

3. Ἡ μετάθεσίς του ὠφείλετο εἰς τὰς ἐνοριακὰς διενέξεις τοῦ ὀρθοδόξου ποιμνίου. Οἱ Ἀρμάνοι (Κουτσόβλαχοι) τοῦ Eger ἀπῄτησαν τὴν χρῆσιν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης εἰς τὴν ἐκκλησίαν καὶ ἐν τέλει ἠνάγκασαν τὸν ἀντιδρῶντα εἰς τὰ αἰτήματά των Vitković νὰ ἀπέλθῃ εἰς Βούδαν, βλ. D. Popović, O Cincarima. Prilozi pitanju postanka našeg gradjanskog društva, Beograd 1937², σ. 211.

σχολήθη μὲ τὴν ἀντιμετώπισιν τῆς ρωμαιοκαθολικῆς προπαγάνδας ἀνὰ τὸ ὀρθόδοξον ποίμνιον, συγγράψας βιβλίον ὑπὸ τὸν τίτλον Ostensio veritatis, reprehensio falsitatis, ἐκδοθὲν τῷ 1808[1]. Δι' ἐκθέσεώς του ἀπὸ 1ης Σεπτεμβρίου 1797[2], ὑποβληθείσης εἰς τὸν μεγαλεπήβολον ἀρχιεπίσκοπον Καρλοβικίων Στέφανον Stratimirović, ἐπεσήμανε τὴν ἔλλειψιν μεταφράσεως τῆς Ἑξαβίβλου εἰς τὴν σερβοκροατικήν, ἀνέφερε τὴν ὑπ' αὐτοῦ γενομένην σύγκρισιν τοῦ ἀρχικοῦ κειμένου καὶ τῆς νεοελληνικῆς παραφράσεως, ἐζήτει τὴν ἄδειαν ὅπως ἀναλάβῃ τὸ ἔργον τῆς μεταφράσεως, ἐτόνιζεν ὅτι ἡ ἔκδοσις τῆς μεταφράσεως «θὰ προσέφερε μεγάλας ὑπηρεσίας εἰς τὸ ἔθνος» τῶν Σέρβων καὶ ἐξητεῖτο τὴν βοήθειαν τοῦ ἀρχιεπισκόπου διὰ τὴν προμήθειαν χάρτου ἀπὸ τὸν ἔμπορον τῆς Πέστης Παῦλον Διαμαντῆν[3]. Ὑπεδείκνυεν, ἐπίσης, τὴν ἀνάγκην μεταφράσεως διαφόρων ἔργων τοῦ Χίου θεολόγου Εὐστρατίου Ἀργέντη. Εἶναι βέβαιον ὅτι ὁ Stratimirović ἀπήντησε καταφατικῶς[4], διότι ὁ Vitković κατὰ τὰ ἔτη 1797-1798 ἐξεπόνησε τὴν μετάφρασιν τῆς Ἑξαβίβλου, χρησιμοποιήσας τὸ ἀρχικόν της κείμενον κατὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ Διονυσίου Gothofredus (Γενεύη 1587) καὶ τὴν νεοελληνικὴν παράφρασιν τοῦ Σπανοῦ εἰς τὴν τετάρτην ἔκδοσίν της (Βενετία 1777).

Ἡ σερβικὴ μετάφρασις ἐντάσσεται εἰς τὸ γενικὸν πλαίσιον τῆς μορφωτικῆς ἀναγεννήσεως εἰς τὴν Ἀρχιεπισκοπὴν τῶν Καρλοβικίων κατὰ τὰ τέλη τοῦ 18ου καὶ ἀρχὰς τοῦ 19ου αἰῶνος. Ἔμεινεν ὅμως ἀνέκδοτος. Εἰς τὴν ἀνωτέρω ἔκθεσίν του, ὁ Vitković ἐπεσήμανε μὲ διπλωματικὴν φρασιολογίαν τὰς δυσκολίας ἐκδόσεως ἕνεκα τῆς λογοκρισίας καὶ τῆς ἀντιδράσεως τῶν ρωμαιοκαθολικῶν καὶ προέτεινε τὴν ἐκτύπωσιν τῆς μεταφράσεως εἰς τὴν Λειψίαν, ἔνθα εἶχον ἐκδοθῆ σερβιστὶ οἱ Αἰσώπειοι Μῦθοι τοῦ διδασκάλου του Δοσιθέου Obradović[5]. Προφανῶς, ἐκτὸς τῶν ἐπισημανθεισῶν δυσχερειῶν ὑπὸ τοῦ Vitković, ἡ μετάθεσίς του εἰς τὴν Βούδαν καί, ἰδίως, οἱ φόβοι τῆς Αὐστρίας περὶ τὴν ἀναζωπύρησιν τοῦ ἐθνικισμοῦ τῶν Σέρβων ὑπηκόων της λόγῳ τῆς πρώτης σερβικῆς ἐξεγέρσεως κατὰ τῶν Τούρκων[6], κατέστησαν ἀδύνατον τὴν ἔκδοσίν της, ἡ ὁποία «...θὰ προσέφερε μεγάλας ὑπηρεσίας εἰς

1. Βλ. St. Stanojević, Narodna Enciklopedija Srpsko-Hrvatsko-Slovencka, kn. I, Zagreb ἄ. ἔ., σ. 382: λῆμμα Vitković P., γραφὲν ὑπὸ τοῦ: R. Grujić.

2. Βλ. τὴν ἔκθεσιν εἰς D. Ruvarac, ἔ.ἀ., σ. 17-18.

3. Βλ. Ἔ. Φιοῦβες, Οἱ κατάλογοι τῶν πολιτογραφηθέντων Ἑλλήνων παροίκων τῆς Πέστης στὴν περίοδο 1687-1848, «Μακεδονικά», τ. 6 (1964), σ. 109.

4. St. Stanojević, αὐτόθι.

5. Βλ. D. Ruvarac, ἔ.ἀ., σ.18. Πρβλ. J. Tarnanidès, Traductions serbes d'œuvres grecques au XVIIIe siècle, «Cyrillomethodianum», τ. 1 (1971), σ. 91.

6. Περὶ τῆς στάσεως καὶ τῶν ἀνησυχιῶν τῆς Αὐστρίας κατὰ τὴν ἐξέγερσιν τοῦ 1804, βλ. D. Djordjević, Ἱστορία τῆς Σερβίας, 1800-1918, Θεσσαλονίκη (ΙΜΧΑ, 116) 1970, σ. 21.

τὸ ἔθνος» τῶν Σέρβων, ὡς ἐτόνιζεν ὁ μεταφραστὴς εἰς τὴν πρὸς τὸν ἀρχιεπίσκοπον ἔκθεσίν του.

Τὸ χειρόγραφον τῆς μεταφράσεως ἐσώζετο εἰς τὴν Πατριαρχικὴν Βιβλιοθήκην Καρλοβικίων καὶ κατεστράφη κατὰ τὴν πυρκαϊὰν τοῦ 1810[1].

Παρομοίας ἐκδοτικὰς δυσχερείας δὲν συνήντησεν ἡ Ἐξάβιβλος εἰς τὴν ρωσικὴν ἐπικράτειαν, ἔνθα ἴσχυεν ὡς τοπικὸν δίκαιον μόνον ἐν Βεσσαραβίᾳ. Εἰς τὴν τελευταίαν, ἡ Ἐξάβιβλος ἐφηρμόζετο καὶ πρὸ τῆς προσαρτήσεως τῆς περιοχῆς εἰς τὴν Ρωσίαν, ὅτε δηλαδὴ ἡ Βεσσαραβία ἀνῆκεν εἰς τὴν Μολδαβίαν. Εἶναι δὲ γνωστὴ ἡ εἰσαγωγὴ καὶ χρῆσις τῆς Ἐξαβίβλου, ἤδη πρὸ τῆς ἐποχῆς τῶν Φαναριωτῶν ἡγεμόνων, εἰς τὰς ρουμανικὰς χώρας[2]· ἰδίως εἰς τὴν Μολδαβίαν, ἔνθα αὕτη ἐπεβίωσε μέχρι τοῦ 1817, ὅτε ἐτέθη εἰς ἐφαρμογὴν ὁ Κῶδιξ Πολιτικὸς τῆς Μολδαβίας (Codică Ţivilă a Moldovii)[3]. Εἰς τὴν ἀνήκουσαν εἰς τὴν Ἡγεμονίαν τῆς Μολδαβίας Βεσσαραβίαν, ἡ Ἐξάβιβλος ἴσχυεν ὡς ἐπίσημος κωδικοποίησις παραλλήλως πρὸς τὸ Sobornicescul hrisov τοῦ Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου (28 Δεκεμβρίου 1785)[4]. Τῷ 1812, διὰ τῆς Εἰρήνης τοῦ Βουκουρεστίου, ἡ Βεσσαραβία ἐνεσωματώθη μὲν εἰς τὴν Ρωσίαν, ἀλλὰ καθίστατο αὐτοδιοίκητος[5]. Ἡ Ρωσία, ὑποχρεωθεῖσα νὰ σεβασθῇ τὸ ὑπάρχον δικαιϊκὸν καθεστώς, ἀνεγνώρισε τὴν ἰσχὺν τῆς Ἐξαβίβλου δι' ἅπαντας τοὺς κλάδους τοῦ ἀστικοῦ καὶ τοῦ ἀστικοῦ δικονομικοῦ δικαίου[6]. Ἐπέτρεψεν, ἐπίσης, τὴν ἐκ Μολδαβίας εἰσαγωγὴν καὶ χρῆσιν ὡς

---

1. D. Ruvarac, ἔ.ἀ., σ. 18.

2. Βλ. Gh. Cronţ, Exabiblul lui Armenopol, «Studii. Revista de Istorie», τ. 16 (1963), σ. 825 κέ.

3. Περισσότερον γνωστὸς ὡς Codul Calimach. Ἐξεδόθη εἰς κριτικὴν ἔκδοσιν ὑπὸ τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας, (Bucureşti) (Adunarea Izvoarelor Vechiului Drept Romînesc Scris, 3) 1958.

4. Βλ. τὴν τελευταίαν κριτικὴν ἔκδοσίν του: Sobornicescul hrisov. 1785, 1835, 1839, (Bucureşti) (A. R. P. R. - Adunarea Izvoarelor Vechiului Drept Romînesc Scris, 4) 1958.

5. Βλ. R. W. Seton-Watson, A History of the Roumanians, ἄ.τ. (Archon Books) 1963, σ. 562.

6. Παραλλήλως τὸ Ὑπουργεῖον Ἐξωτερικῶν ὑπὸ τὸν Ἰωάννην Καποδίστριαν ἐμερίμνησε διὰ τὴν σύνταξιν βεσσαραβικοῦ ἀστικοῦ κώδικος καὶ κώδικος πολιτικῆς δικονομίας καὶ ἀνέθεσε τὴν ἐκπόνησιν τῶν οἰκείων σχεδίων εἰς τὸν ἐν Ρωσίᾳ τότε διαμένοντα Ἕλληνα νομικὸν Πέτρον Μανέγα. Παρὰ τὴν ἐργασίαν τοῦ Μανέγα, ἡ διαδικασία δημοσιεύσεως τῶν κωδίκων δὲν ὡλοκληρώθη. Ὁ ἴδιος ὑπέβαλεν εἰς τὸ Ὑπουργεῖον Ἐξωτερικῶν δύο σχετικὰς ἐκθέσεις: Observations préliminaires sur l'état de le législation de Bessarabie, 17 Φεβρουαρίου 1823, καὶ Discours préliminaires au projet du Code Civil pour la Bessarabie, 5 Μαρτίου 1825. Περὶ αὐτῶν βλ. τὸ ἐξαίρετον βιβλίον τοῦ Ἕλληνος καθηγητοῦ τῆς Νομικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Μόσχας Leonid Aristidovič Kasso, Vizantijskoe pravo v Bessarabii, Moskva (Tipografija Moskovskago Universiteta) 1907, σ. 33 κ.ἑ.· τὸ μελέτημα τοῦ ἰδίου, Petr Manega zab'it'ij kodifikator bessarabskogo prava, δὲν κατώρθωσα νὰ ἀνεύρω. Πρβλ. Κ. Τριανταφυλλοπούλου, Μανέγας (Πέτρος), εἰς

νόμου συμπληρωματικοῦ[1] τοῦ Manualul Juridic τοῦ Andronachi Donici (1814)[2], τὸ ὁποῖον ἐβασίζετο ἐπὶ τῶν Βασιλικῶν καὶ τῆς Ἐξαβίβλου.

Τονιστέον ὅτι ἡ Ἐξάβιβλος καὶ τὸ ἐγχειρίδιον τοῦ Donici δὲν ἀνεγνωρίσθησαν ὡς αἱ μοναδικαὶ πηγαὶ δικαίου[3]. Διὰ διαταγμάτων τῶν ἐτῶν 1813, 1818 καὶ 1825 ἀνεγνωρίζετο ἡ ἐν Βεσσαραβίᾳ ἰσχὺς τοῦ ὅλου τοπικοῦ δικαίου αὐτῆς, ἤτοι τῆς Ἐξαβίβλου, ἐγχειριδίου Donici (ἀπὸ τοῦ 1818), Sobornicescul hrisov καὶ ἐθίμων της[4]. Τοῦτο ἦτο, ἄλλωστε, σύμφωνον μὲ τὴν νομοθετικὴν πολιτικὴν τῆς Ρωσίας ἐπὶ τῶν νέων κτήσεών της, ὡς ἐγένετο μὲ τὰ Statuta τῆς Λιθουανίας (ἐκδοθέντα ρωσιστὶ τῷ 1814 εἰς τὴν Πετρούπολιν) καὶ ἀργότερον μὲ τὴν κωδικοποίησιν τῆς ἀστικῆς νομοθεσίας τῆς Πολωνίας (Πετρούπολις 1870). Λόγῳ ὅμως τῆς ἀγνοίας τῆς ἑλληνικῆς καὶ ρουμανικῆς γλώσσης ὑπὸ τῶν Ρώσων δικαστῶν τῆς Βεσσαραβίας καὶ τῆς τῷ 1828 ἐπιβολῆς τῆς ρωσικῆς ὡς ἐπισήμου γλώσσης τῆς περιοχῆς, αἱ ἁρμόδιαι κεντρικαὶ ἀρχαὶ τῆς αὐτοκρατορίας ὡδηγήθησαν εἰς τὴν ἀπόφασιν μεταφράσεως τόσον τῆς Ἐξαβίβλου, ὅσον καὶ τοῦ λοιποῦ γραπτοῦ βεσσαραβικοῦ δικαίου εἰς τὴν ρωσικὴν γλῶσσαν[5]. Ὡς παρατηρεῖ ὁ Kasso, τὸ διάταγμα περὶ μεταφράσεως τῆς Ἐξαβίβλου δὲν κατέστησεν αὐτὴν μοναδικὸν ἐπίσημον δίκαιον, μολονότι αὕτη καὶ τὸ ἐγχειρίδιον τοῦ Donici ἀπεκαλοῦντο «bessarabskie zakoni» (=βεσσαραβικοὶ νόμοι). Εἰς τὴν πρᾶξιν ἡ Ἐξάβιβλος ὑπερίσχυε τοῦ Manualul Juridic καὶ τοῦ Sobornicescul hrisov, τὰ ὁποῖα ὑπερίσχυον τοῦ ἐθιμικοῦ δικαίου. Οἱ Ρῶσοι ὅμως δικασταὶ περιωρίζοντο εἰς τὸ γραπτὸν καὶ μεταφρασθὲν εἰς τὴν ρωσικὴν γλῶσσαν δίκαιον καί, ἐν ἀδυναμίᾳ εὑρέσεως ἐν αὐτῷ διατάξεων ἐφαρμοστέου δικαίου, προσέτρεχον εἰς τὸ ρωσικὸν δίκαιον καὶ οὐχὶ εἰς τὰ τοπικὰ ἔθιμα, μολονότι τὰ διατάγματα τοῦ 1828 καὶ 1847 ὥριζον ὅτι ἔδει νὰ ἐφαρμοσθῇ τὸ τοπικὸν ἐν γένει δίκαιον καὶ ἐν περιπτώσει κενῶν αὐτοῦ νὰ κληθῇ εἰς ἐφαρμογὴν τὸ ρωσικὸν δίκαιον ὡς

«Ἐγκυκλοπαιδικὸν Λεξικὸν Ἐλευθερουδάκη», τ. 9, σ. 106· St. Berechet, Legătura dintre dreptul bizantin şi românesc, τ. I/1, Vaslui 1937, σ. 211-215. Περὶ τῆς ἀντιμετωπίσεως εἰσαγωγῆς τοῦ σχεδίου Μανέγα εἰς τὴν Ἑλλάδα κατὰ τὴν καποδιστριακὴν περίοδον ὡς ἀστικοῦ κώδικος αὐτῆς, βλ. Κ. Τριανταφυλλοπούλου, Τὸ ἑλληνικὸν ἰδιωτικὸν δίκαιον κατὰ τὸν δέκατον ἔννατον αἰῶνα, «Πανελλήνιον Λεύκωμα Ἐθνικῆς Ἑκατονταετηρίδος, 1821-1921», τ. γ', Ἀθῆναι 1925, σ. 230· Δ. Σερεμέτη, Ἡ δικαιοσύνη ἐπὶ Καποδίστρια. Α', Πρώτη περίοδος, 1828-1829, Θεσσαλονίκη 1959, σ. 243-244.

1. Al. Soloviev, L' influence de droit byzantin dans les pays orthodoxes, «X Congresso Internazionale di Scienze Storiche, Roma 4-11 settembre 1955. Relazioni, vol. VI: Relazioni generali e supplementi», Firenze ἀ.ἔ., σ. 628.

2. Βλ. τὴν τελευταίαν κριτικὴν ἔκδοσιν: Manualul Juridic al lui Andronachi Donici, (Bucureşti) - (A. R. P. R. - Adunarea Izvoarelor Vechiului Drept Romînesc Scris, 5) 1959.

3. Βλ. L. A. Kasso, ἔ.ἀ., σ. 38.

4. Βλ. L. A. Kasso, ἔ.ἀ., σ. 39.

5. Βλ. L. A. Kasso, ἔ.ἀ., αὐτόθι.

jus universalis[1]. Μόλις τῷ 1900, διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθμ. 72 διατάγματός της, ἡ Γερουσία ἐπέβαλε τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ τοπικοῦ καὶ μόνον δικαίου[2].

Τοιουτοτρόπως, εἰς τὴν ρωσικὴν Βεσσαραβίαν ἡ Ἐξάβιβλος ἴσχυεν αὐτοτελῶς καὶ καθ' ὅλας τὰς ἀστικοῦ καὶ ἀστικοῦ δικονομικοῦ δικαίου διατάξεις αὐτῆς (μὲ συμπλήρωμα τὴν συλλογὴν τοῦ Donici, τὸ Sobornicescul hrisov καὶ τὸ ἄγραφον τοπικὸν ἐθιμικὸν δίκαιον), μέχρι τοῦ 1918, ὅτε ἡ Βεσσαραβία ἀπεσπάσθη τῆς Ρωσίας.

Ἡ ἀποδοχὴ τῆς Ἐξαβίβλου ὡς ἐπισήμου κωδικοποιήσεως εἰς τὴν λοιπὸν ρωσικὴν ἐπικράτειαν δὲν ἦτο δυνατή. Εἰς τὴν αὐτοκρατορίαν τῶν Ρομανὼφ ἀκρογωνιαῖον νομοθετικὸν λίθον ἀπετέλει ἡ ρωσικὴ Kormčaja kniga. Αὕτη οὖσα συμπίλημα πολυμόρφων καὶ ποικίλων πηγῶν, ὡς βυζαντινῶν νόμων, κανονικῶν διατάξεων καὶ παλαιοσλαβικῶν δικαιϊκῶν μνημείων, ἔχρηζεν ἀνακατατάξεως καὶ ἀναθεωρήσεως. Τοῦτο ὅμως δὲν ἦτο ἐφικτόν. Ὁ μανδύας τῆς ἱερότητος ἐκάλυπτε τὸ βασικὸν νομοθέτημα τῆς θεοκρατικῆς μοναρχίας. Διὰ τοῦτο ἡ Ἐξάβιβλος ἐχρησιμοποιήθη ὡς ἑρμηνευτικὸν βοήθημα καὶ οὐχὶ ὡς αὐτοτελὴς συλλογὴ ἰσχύοντος δικαίου. Εἰς τὸν διαπρεπῆ Ρῶσον νομομαθῆ βαρῶνον G. A. Rozenkampf[3] ὀφείλεται ἡ τὸ πρῶτον χρῆσις τῆς Ἐξαβίβλου διὰ τὴν ἑρμηνείαν τοῦ 49ου κεφαλαίου τῆς Kormčaja kniga[4], περιέχοντος μετάφρασιν τοῦ Προχείρου Νόμου τῶν Βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων Βασιλείου, Κωνσταντίνου καὶ Λέοντος[5], γνωστοῦ εἰς τὴν Ρωσίαν ὡς zakon gradskij (=ἀστικοῦ νόμου)[6]. Ὁ Rozenkampf παρέθεσεν, ἐπίσης, μετά-

---

1. Βλ. L. A. Kasso, ἔ.ἀ., σ. 48.

2. Βλ. L. A. Kasso, ἔ.ἀ., σ. 49.

3. Baron Rozenkampf, Obozrenie Kormčej Knigi v istoričeskom vide, Moskva (Universitetskoj Tipografii) 1829.

4. Ἡ 48ου κεφαλαίου κατὰ τὰς ἐκδόσεις τῆς Kormčaja Kniga ὑπὸ τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας Ρωσίας, βλ. I. Žužek, Kormčaja Kniga, Roma (Orientalia Christiana Analecta, 168) 1964, σ. 87-89.

5. Ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ C. E. Zachariae, Ὁ Πρόχειρος Νόμος, Heidelberg 1837· ἀνετυπώθη εἰς Ἰ. καὶ Π. Ζέπων, Jus Graecoromanum, τ. β', Ἀθῆναι (Φέξης) 1931, σ. 107-228.

6. Βλ. Wladjimjirski-Budanoff, Geschichte des russischen Rechts. Rechtsquellen. Aus dem Obsor Istoriji Russkawo Prawa, 2 Aufl. 1888, «Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft», τ. 14 (1900), σ. 248. Τὸ κείμενον τῆς Ἐξαβίβλου δὲν ἐχρησιμοποιήθη διὰ τὴν ἑρμηνείαν τοῦ ἐν Ρωσίᾳ ἰσχύοντος Γεωργικοῦ Νόμου, παρὰ τὴν ἐν αὐτῇ ὕπαρξιν διατάξεων ἀγροτικοῦ δικαίου, περὶ τῶν ὁποίων βλ. Ἀ. Σίδερι, Γεωργικὸν δίκαιον ἐν τῇ Ἐξαβίβλῳ τοῦ Ἀρμενοπούλου, «Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Γεωπονικῆς καὶ Δασολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης», τ. 2 (1939-1940), σ. 5 κ.ἑ. Κατὰ τὸν Gh. Cronț, La Loi Agraire Byzantine dans les pays du sud-est européen, «Balkan Studies», τ. 15 (1974), σ. 54-55, εἰς τὴν πρώτην ἔκδοσιν τῆς ρωσικῆς μεταφράσεως τῆς Ἐξαβίβλου, ὡς καὶ εἰς τὰς τῶν ἐτῶν 1850, 1904 καὶ 1908, περιελήφθησαν ὡς παράρτημα καὶ μετεφρασμένοι εἰς νεορωσικὴν γλῶσσαν οἱ, εἰς τὸν Ἀρμενόπουλον ἀποδιδόμενοι (βλ.

φρασιν τῶν ἐπικεφαλίδων τῶν τίτλων τῆς Ἐξαβίβλου[1] καὶ τὴν Ἐπιτομὴν τῶν θείων καὶ ἱερῶν Κανόνων[2] τοῦ Ἀρμενοπούλου, ἑλληνιστὶ καὶ λατινιστί, ἐκ τῆς ἐκδόσεως τοῦ Leunclavius[3]. Δὲν καθυστέρησεν ἐπὶ πολὺ ἡ περαιτέρω διάδοσις τῆς Ἐξαβίβλου. Πρακτικοὶ λόγοι ἐπέβαλλον τὴν εὐρυτέραν χρησιμοποίησίν της, ὡς ἑρμηνευτικοῦ πάντοτε βοηθήματος, δεδομένου ὅτι τὰ κεφάλαια 50 ἕως 58 τῆς Kormčaja kniga περιεῖχον διατάξεις ἀπαντώσας εἰς αὐτήν[4].

Εἰς τὴν διάδοσιν τῆς Ἐξαβίβλου συνέβαλεν ἡ ἔκδοσις τῆς ρωσικῆς μεταφράσεώς της, γενομένη διὰ τὰ δικαστήρια τῆς Βεσσαραβίας.

Ἡ μετάφρασις ἐξεδόθη τὸ πρῶτον εἰς τὴν Πετρούπολιν τῷ 1831, κατόπιν διατάγματος τῆς Διοικήσεως Βεσσαραβίας τοῦ ἔτους 1828, μὲ ἄδειαν τῆς Γερουσίας καὶ σχετικὴν πρότασιν τοῦ Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν, καθ' ὅσον ἡ Βεσσαραβία, παρὰ τὴν ἐφαρμοζομένην πολιτικὴν ἐκρωσισμοῦ της, ἐξ ἀπόψεως διεθνοῦς δικαίου παρέμενεν ὑπὸ καθεστὼς αὐτοδιοικήσεως κατὰ τὰ ἐν τῇ συνθήκῃ τοῦ Βουκουρεστίου διαληφθέντα. Ἡ μετάφρασις ἐγένετο ἐκ τοῦ ἀρχικοῦ κειμένου (ἐξ ἑνὸς ἀντιτύπου ἀποκειμένου εἰς τὴν Αὐτοκρατορικὴν Δημοσίαν Βιβλιοθήκην Πετρουπόλεως) καὶ ἐκ τῆς δευτέρας ἐκδόσεως (1766) τῆς νεοελληνικῆς παραφράσεως. Μετεφράσθησαν τὰ πέντε πρῶτα βιβλία[5] καὶ ἐξεδόθησαν εἰς δύο τομίδια[6] μετὰ τοῦ Manualul τοῦ Donici[7]. Ἡ μετάφρασις ἐξεπονήθη ὑπὸ τοῦ Ἕλληνος Σπυρίδωνος Δεστούνη (1782-

---

Κ. Γ. Πιτσάκη, ἔ.ἀ., σ. κη'-κθ'), «Νόμοι Γεωργικοὶ κατ' ἐκλογὴν βιβλίων τοῦ τῆς θείας λήξεως Ἰουστινιανοῦ βασιλέως». Τοὺς «Νόμους» αὐτούς, ὁ Gh. Cronț ταυτίζει μὲ τὸν ἐν Ρωσίᾳ ἰσχύοντα βυζαντινὸν Γεωργικὸν Νόμον, τοῦ ὁποίου παλαιοσλαβικὴ μετάφρασις περιείχετο εἰς τὸν Πρόχειρον Νόμον τῆς Kormčaja Kniga, βλ. I. Žužek, ἔ.ἀ., σ. 89.

1. Baron Rozenkampf, ἔ.ἀ., συμπλήρωμα II, σ. 16-19.

2. Τὸ ἔργον αὐτὸ τοῦ Ἀρμενοπούλου εἶχεν ἤδη μεταφρασθῆ εἰς τὴν ρωσικὴν καὶ ἐκδοθῆ ὑπὸ τοῦ ἱερομονάχου Epifanij Slavenickij, Epitome Božestvenn'ih' i Svjaštenn'hi' Pravil' b'ivšoja ot' Vsečestnago Sevasta i Zakonohranitelja i Sudij Fessaloničeskago Gospodina Konstantina Armenopula -v' ljeto 7183 (=1675), βλ. D. Azarevič, Istorija vizantijskago prava, T. I, Č. 2, Jaroslav 1877, σ. 342.

3. Baron Rozenkampf, ἔ.ἀ., συμπλήρωμα III, σ. 39-90. Σχετικῶς μὲ τὴν Ἐπιτομὴν τῶν θείων καὶ ἱερῶν Κανόνων τοῦ Ἀρμενοπούλου εἰς τὸ ἔργον τοῦ I. Leunclavius (Iuris Graeco-Romani tam canonici quam civili, τ. I, Frankfurt 1596), σημειῶ ὅτι κατὰ τὸν Κ. Τριανταφυλλόπουλον, Ἡ Ἐξάβιβλος τοῦ Ἀρμενοπούλου καὶ ἡ νομικὴ σκέψις, ἔ. ἀ., σ. 17, «... εἰς τὴν Ρωσίαν, ὅταν ἐξεδόθη τὸ Jus Graecoromanum τοῦ Leonclavius, ὡς συγγραφέα αὐτοῦ ἐθεώρουν τὸν Ἀρμενόπουλον».

4. Βλ. D. Azarevič, ἔ. ἀ., σ. 309.

5. Βλ. D. Azarevič, αὐτόθι.

6. Βλ. D. M. Kaouchansky, Le dernier monument du droit byzantin. L'Hexabiblos de Constantin Harmenopoulos dans les pays Balkaniques, «Les Balkans», τ. 11 (1939), σ. 356.

7. Βλ. L. A. Kasso, ἔ.ἀ., σ. 39-40.

1848). Οὗτος κατήγετο ἐκ Κεφαλληνίας καὶ ἐνωρὶς εἶχεν ἐγκατασταθῆ εἰς τὴν Ρωσίαν, ἔνθα εἰργάζετο εἰς τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν. Διετέλεσε πρόξενος εἰς τὴν Σμύρνην (1818-1821) καὶ διεκρίθη ὡς συγγραφεὺς καὶ μεταφραστής[1]. Ἐκτὸς τῆς μεταφράσεως τῆς Ἑξαβίβλου συνέγραψεν ἑρμηνευτικὰ σχόλια τεθέντα εἰς τὸ περιθώριον τοῦ ἐκτυπωθέντος κειμένου. Κατ' ἀπόφασιν τῆς Γερουσίας αἱ παρατηρήσεις αὗται ἔδει νὰ λαμβάνωνται ὑπ' ὄψιν ὑπὸ τῶν δικαστηρίων τῆς Βεσσαραβίας, κατὰ δὲ παγίαν νομολογίαν τοῦ ρωσικοῦ Ἀνωτάτου Δικαστηρίου τὸ ἑλληνικὸν ἀρχικὸν κείμενον ἦτο ἐπικρατέστερον τῆς μεταφράσεως[2].

Ἡ ἐπίσημος κρατικὴ ἔκδοσις τοῦ 1831 ἐπανεξεδόθη τῷ 1854 εἰς τὴν Πετρούπολιν ἐκ τοῦ τυπογραφείου τῆς Γερουσίας[3]. Περιελάμβανεν, ἐπίσης, τὸ Sobornicescul hrisov τοῦ Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου[4]. Παραλλήλως, ἐγνώρισε τρεῖς ἰδιωτικὰς ἐπανεκδόσεις: α) 1850 εἰς τὴν πρωτεύουσαν τῆς Βεσσαραβίας Kišinev (Κισνόβιον). Ἀνετυπώθη τὸ πρῶτον τομίδιον, περιέχον τὰ τρία πρῶτα βιβλία τῆς Ἑξαβίβλου, καὶ τὸ ἐγχειρίδιον τοῦ Donici εἰς τὸ τυπογραφεῖον τοῦ Akim Popov ἀναλώμασι τοῦ τυπογράφου[5], β) 1904 εἰς τὴν Ὀδησσὸν ὑπὸ τοῦ Grossman[6]. Ἡ ἔκδοσις αὕτη περιεῖχεν ἐπίσης τὸ ἔργον τοῦ Donici καὶ τὸ Sobornicescul hrisov[7], καὶ γ) 1908 εἰς τὴν Ὀδησσὸν ὑπὸ τῶν Bukovski καὶ Stamenov, μεθ' ὅλων τῶν κειμένων τῆς δευτέρας ἰδιωτικῆς ἐκδόσεως[8].

Δέκα ἔτη μετὰ τὴν τρίτην ἰδιωτικὴν ἔκδοσιν τῆς ρωσικῆς μεταφράσεως, ἡ Βεσσαραβία προσηρτήθη προσκαίρως εἰς τὴν Ρουμανίαν. Ἡ ἰσχὺς τῆς Ἑξαβίβλου συνεχίσθη ὑπὸ τὸ νέον καθεστὼς καὶ τῷ 1921 ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ

---

1. Βλ. Ἠ λ. Τ σ ι τ σ έ λ η, Κεφαλληνιακὰ σύμμεικτα. Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν καὶ λαογραφίαν τῆς νήσου Κεφαλληνίας, τ. α', Ἀθῆναι 1904, σ. 125-130, (περὶ τῆς μεταφράσεως τῆς Ἑξαβίβλου ἐν σ. 128)· Κ. Γ. Π ι τ σ ά κ η, ἔ.ἀ., σ. ο', ἔνθα περαιτέρω βιβλιογραφία περὶ Δεστούνη, εἰς τὴν ὁποίαν πρόσθες: Λ. Β ρ α ν ο ύ σ η, «Ὠδὴ ἐπινίκιος τῶν Ρώσσων». Ἑλληνικὸ στιχούργημα τοῦ 1812, «Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher», τ. 21 (1971-1974), σ. 291-292. Ἐπίσης, ὁ υἱὸς τοῦ μεταφραστοῦ Γαβριὴλ Δεστούνης ὑπῆρξε διακεκριμένος φιλόλογος καὶ ἐκδότης κειμένων ἐν Ρωσίᾳ, βλ. Ἠλ. Τ σ ι τ σ έ λ η, ἔ.ἀ., σ. 123-125· Λ. Β ρ α ν ο ύ σ η, Χρονικὰ τῆς μεσαιωνικῆς καὶ τουρκοκρατουμένης Ἠπείρου, Ἰωάννινα (Ἑταιρεία Ἠπειρωτικῶν Μελετῶν) 1962, σ. 94.

2. Βλ. C. A. S p u l b e r, L' Eclogue des Isauriens. Texte-Traduction-Histoire, Cernautzi (Libr. Mühldorf) 1929, σ. 150, σημ. 1.

3. Βλ. D. A z a r e v i č, ἔ.ἀ., σ. 309, σημ. 1· D. M. K a o u c h a n s k y, ἔ.ἀ., σ. 357· L. A. K a s s o, ἔ.ἀ., σ. 42, σημ. 5.

4. D. A z a r e v i č, αὐτόθι.

5. D. A z a r e v i č, ἔ.ἀ., σ. 309· D. M. K a o u c h a n s k y, ἔ.ἀ., σ. 356· L. A. K a s s o, αὐτόθι.

6. Ὑπὸ τὸν τίτλον: Mestnie zakoni Bessarabii, βλ. L. A. K a s s o, αὐτόθι.

7. D. M. K a o u c h a n s k y, ἔ.ἀ., σ. 357.

8. D. M. K a o u c h a n s k y, αὐτόθι.

Ὑπουργείου Δικαιοσύνης ρουμανικὴ μετάφρασίς της γενομένη ὑπὸ τοῦ I. Peretz[1]. Ταῦτα μέχρι τῆς 1ης Ἰουνίου 1928 ὅτε, διὰ τῆς ἐπεκτάσεως τῆς ἐφαρμογῆς τῆς νομοθεσίας τοῦ ρουμανικοῦ βασιλείου εἰς τὴν Βεσσαραβίαν, ἔληξεν ἡ ἐκεῖ ἰσχὺς τῆς Ἐξαβίβλου. Μετὰ τὴν εὐρυτάτην διάδοσίν της παρέμεινεν ὡς ἐπίσημον δίκαιον μόνον εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἔνθα κατηργήθη τὴν 23ην Φεβρουαρίου 1946 διὰ τῆς θέσεως ἐν ἰσχύι τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος.

Εἰς τὰς σλαβικὰς χώρας τῆς Βαλκανικῆς, ἡ ἐφαρμογὴ τῆς Ἐξαβίβλου εἶχεν ἤδη λήξει συγχρόνως μὲ τὴν ὀθωμανικὴν κυριαρχίαν.

Εἰς τὴν Σερβίαν ὀλίγον μετὰ τὴν ἐξέγερσιν τοῦ 1804, ἐτέθησαν ἐν ἰσχύι αἱ δικαιϊκαὶ συλλογαὶ τοῦ πρωθιερέως Ματθαίου Nenadović καὶ τοῦ Καραγιώργη. Ὅτε ἡ Σερβία ἀπέκτησεν αὐτόνομον καθεστώς, ἐστράφη πρὸς τὸ δίκαιον τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Αὐστρίας. Τῷ 1829 ὁ ἡγεμὼν Miloš Obrenović ἀνέθεσεν εἰς τὸν Ἕλληνα σύμβουλόν του Γεώργιον Ζαχαριάδην[2], μολονότι μὴ νομικόν, νὰ μεταφράσῃ εἰς τὴν σερβικὴν τμήματα τοῦ ναπολεοντείου Code Civil[3]. Ὁ Ζαχαριάδης ἐχρησιμοποίησε μόνον τὴν γερμανικὴν μετάφρασιν τοῦ γαλλικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος, καθ' ὅσον ἠγνόει τὴν γαλλικὴν γλῶσσαν. Ἡ ἐπιληφθεῖσα τῆς συντάξεως ἀστικοῦ κώδικος ἐπιτροπή, ἐβασίσθη ἐπὶ τῆς μεταφράσεως Ζαχαριάδου καὶ ἐξεπόνησε σχέδιον κώδικος. Ἐν τῷ μεταξὺ δύο Σέρβοι ἐκ Βοϊβοδίνης, ἀνηκούσης τότε εἰς τὴν Αὐστρίαν, οἱ Jovan Hadžić καὶ Vasili Lazarević μετέφρασαν τὸν αὐστριακὸν Ἀστικὸν Κώδικα (Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch), ὁ ὁποῖος, μετά τινων τροποποιήσεων καὶ προσθηκῶν ἐκ τοῦ ἐθιμικοῦ δικαίου, τῇ πιέσει τοῦ ἐν Βελιγραδίῳ προξένου τῆς ἀψβουργικῆς μοναρχίας ἐτέθη ἐν ἰσχύι ὡς ἀστικὸς κῶδιξ τῆς Σερβίας τῷ 1844[4]. Ἡ ἰσχὺς αὐτοῦ ἐπεξετάθη τῷ 1913 εἰς τὴν διὰ τῶν βαλκανικῶν πολέμων ἐνσωματωθεῖσαν μὲ τὴν Σερβίαν βόρειον Μακεδονίαν, εἰς τὴν ὁποίαν μέχρι τότε ἐφηρμόζετο ἡ Ἐξάβιβλος ὑπὸ τῶν δικαστηρίων τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας.

Παράλληλον πορείαν πρὸς τὴν σερβικήν, ἠκολούθησεν ἡ βουλγαρικὴ νομοθετικὴ πολιτική. Ἡ νεοπαγὴς Ἡγεμονία (1878) εἰσήγαγε τὸ ἐμπορικὸν

---

1. Ὑπὸ τὸν τίτλον: Manualul legilor său aşa numitele «Cele Şase Cărţi» aduanat de C. Harmenopoulos, Bucureşti 1921, βλ. D. M. Kaouchansky, ἔ.ἀ., σ. 357· C. A. Spulber, ἔ.ἀ., σ. 150.

2. Περὶ τοῦ ἐκ Τυρνάβου Θεσσαλίας λογίου καὶ πρωτοπόρου σλαβολόγου, βλ. J. Papadrianos, Der Griechische Gelehrte Georgios Zachariadis und sein Beitrag zum slavischen Schriftum im 19. Jahrhundert, [ἀνακοίνωσις εἰς τὸ ἐν Βάρνᾳ συμπόσιον «Slavjanskie Kul'tur'i i Balkan'i» (15-20. IX. 1975), ὑπὸ ἔκδοσιν εἰς «Balkan Studies», τ. 17 (1976)].

3. Βλ. A. Gams, Uvod u gradjansko pravo. Opšti deo, Beograd 1963[5], σ. 14.

4. Βλ. A. G. Chloros, Yugoslav Civil Law. History-Family-Property, Oxford (University Press) 1970, σ. 29 κ.ἑ.

δίκαιον τῆς Γερμανίας, τὸ ποινικὸν καὶ δικονομικὸν ἐν γένει δίκαιον τῆς Ρωσίας καὶ τὸ ρωμαϊκὸν ἀστικὸν δίκαιον, ὡς τοῦτο ἴσχυεν ἐν Γαλλίᾳ καὶ Ἰταλίᾳ καὶ διετυποῦτο εἰς τὸν ἰταλικὸν Codice Civile[1]. Μόνον τῷ 1900 μία ἀπόφασις τοῦ Ἀνωτάτου Δικαστηρίου, διὰ τῆς ὁποίας ἀνεγνωρίσθη ἡ Ἑξάβιβλος ὡς τὸ ἐπὶ ὀθωμανικῆς κυριαρχίας ἰσχῦον δίκαιον καὶ ἡ ἐφαρμογή της ἐπὶ σχέσεων γεγενημένων πρὸ τῆς δημοσιεύσεως τοῦ βουλγαρικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος, ἀπετέλεσε τὴν οἱονεὶ ἀναβίωσιν τῆς Ἑξαβίβλου ἐν Βουλγαρίᾳ[2].

Αἱ Μεγάλαι Δυνάμεις εἶχον θέσει μεταξὺ τῶν στόχων τῆς πολιτικῆς καὶ οἰκονομικῆς διεισδύσεώς των εἰς τὰ ὑπανάπτυκτα βαλκανικὰ κρατίδια, τὴν εἰς αὐτὰ ἐπιβολὴν τῆς ἰδίας αὐτῶν νομοθεσίας. Διὰ τῆς τοιαύτης ἐπιβολῆς ἀπέκτων ὠφελήματα εἰς τὸ πεδίον τῶν πολιτιστικῶν σχέσεων μετὰ τῶν βαλκανικῶν χωρῶν, ἤλεγχον οὐσιαστικῶς τὴν κρατικὴν ἐν γένει ὀργάνωσίν των καὶ ἐπηρέαζον τὸν πολιτικὸν προσανατολισμόν των. Ὁ νομοθετικὸς ἐπεκτατισμὸς τῶν Μεγάλων Δυνάμεων εὗρε γόνιμον ἔδαφος εἰς τὴν Χερσόνησον τοῦ Αἵμου. Τὰ βαλκανικὰ κρατίδια ἐπίστευον ὅτι διὰ τῆς ἀπεμπολήσεως τοῦ παραδοσιακοῦ δικαίου καὶ τῆς στροφῆς πρὸς τὴν Εὐρώπην θὰ ἐκσυγχρονίζοντο, παρὰ τὴν προ-αστικὴν κοινωνικο-οικονομικήν των δομήν[3].

ΧΑΡΑΛ. Κ. ΠΑΠΑΣΤΑΘΗΣ

1. Βλ. M. Andreev, Rimskoto pravo v Bŭlgarija, «Godišnik na Sofijskija Universitet Juridičeski Fakultet», τ. 56 (1965), σ. 29-30.

2. Βλ. Vl. Aleksiev-Miladinov, Osnovi na istorija na bŭlgarsko pravo, Sofija 1946³, σ. 142. Ὁ Al. Soloviev, ἔ.ἀ., σ. 611, ὁμιλεῖ περὶ ἀποφάσεως τοῦ ἔτους 1901.

3. Βλ. Ch. Papastathis, L'Église et le droit coutumier aux Balkans pendant la domination ottomane, «Obicajno pravo i samouprave na Balkanu i u susednim zemljama», Beograd (Srpska Akademija Nauka i Umetnosti, posebna izdanja Balkanološkog Instituta, kn. 1)1974, σ. 196. Πρβλ. Val. Georgesco, L'originalité du droit national des peuples du Sud-Est Européen dans le contexte de la réception du droit romano-byzantin jusqu'au XIX-e et de la réception du droit occidental au XIX-e siècle, (Bucarest) (IIIe Congrès International d'Études du Sud-Est Européen) (1974), passim.

RÉSUMÉ

Charalambos K. Papastathis, La diffusion de l'Hexabible d'Harménopoulos dans le monde slave.

L'Hexabible de Constantin Harménopoulos, rédigée à Thessalonique en 1345, a été la dernière compilation de lois privée de Byzance et a connu à l'époque post-byzantine une grande diffusion. Dans l'espace balcanique elle était appliquée par les tribunaux du Patriarcat Oecuménique pour les différends de droit privé des Orthodoxes, de différentes nations, qui étaient sous sa juridiction. Etant donné que la langue officielle du Patriarcat était le grec, il n'était pas nécessaire de faire traduire l'Hexabible en serbe ou en bulgare pour les Serbes et les Bulgares vivant dans l'Empire Ottomane. Le besoin s'en est présenté pourtant pour les Serbes de l'Autriche. Ainsi, sur l'instigation de l'Archevêque de Karlovči Stéphane Stratimirović, le prêtre de la paroisse orthodoxe de Eger (Hongrie) Petar Vitković, en élabora la traduction en serbe (1797-1798). A cause du soulèvement des Serbes contre la Turquie (1804) et d'autres vicissitudes, la traduction ne fut pas publiée. L'Hexabible a été traduite en russe par Spyridon Destounis et a connu cinq éditions (1831, 1850, 1854, 1904 et 1908), étant donné qu'elle était appliquée en tant que droit civil en Bessarabie dans l'intervalle où elle a fait partie de la Russie, de 1812 à 1918. Dans les autres régions de l'Empire Russe l'Hexabible a été utilisée pour l'interprétation de certains chapitres de la Kormčaja Kniga.